

МИКОЛА ГАЛИЙ

**Організований голод
в Україні
1932 - 1933**

УКРАЇНСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Чикаго — Нью - Йорк, 1968.

МИКОЛА ГАЛІЙ
ОРГАНІЗОВАНИЙ ГОЛОД
В УКРАЇНІ
1932 - 1933

Mykola Haliy

ORGANIZED FAMINE IN UKRAINE

1932 — 1933

МИКОЛА ГАЛІЙ

**Організований голод
в Україні
1932 - 1933**

УКРАЇНСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Чікаго — Нью - Йорк, 1968.

ЗМІСТ

I. Організований голод і його цілі	5
II. Велика драма	9
III. Голод, як „інструмент національної політики”	20
IV. Москва заперечує існування голоду	27
V. Голод в Україні і совість світу	33
VI. Закінчення	38

Накладом Українського Публіцистично-Наукового Інституту
Осередок в Чикаго

Published by Ukrainian Research and Information Institute
Branch in Chicago, USA.

Printed by "Ukrainian Life". Chicago, Illinois. USA.

I.

ОРГАНІЗОВАНИЙ ГОЛОД І ЙОГО ЦІЛІ

Не можна нічого будувати на брехні. Ми мусимо бачити речі такими, якими вони є.

Andre Gide.

30 років тому, 1932 - 1933, в Україні гинули мільйони людей з голоду. Трагічність цієї події поглиблюється тим, що це мало місце в країні, яка славилася житницею Сходу Європи, навіть вивозила харчові продукти на Захід. — Так само понурий і моральний аспект цієї драми. Голод був спричинений не якимось природним нещастям, як повідь і посуха, і не якимсь історичним катаклізмом, як війна, але був свідомо спланиований і послідовно переведений комуністичним урядом Москви, і то в мирний час. Катастрофа сталася не в якійсь далекій, мало відомій стороні, але в європейській країні. Однак вона не зрушила совісті світу до якоїсь поважної акції помочі. Навпаки, часто та совість світу заспокоювалась московськими запереченнями: мовляв, голод в Україні це тільки вигадка контр - революції.

Сьогодні світ знає більше, і навіть комуністична сторона старається не так заперечувати факти, як покривати їх мовчанням, або обходити половинним признанням при виняткових нагодах.

...Коли в ході боротьби за провідництво Хрущов виступив із своїм вибраним каталогом злочинів Сталіна, він сказав тільки половину історії. Майже всі злочини, що їх він подав у списку, це були злочини проти комуністичної партії Советського Союзу. Він мало що спромігся сказати про злочини супроти советського народу, — нічого не сказав про громадську війну проти селян підчас колективізації; нічого про десятки мільйонів невинних громадян (далеко не тільки росіян) засуджених на страждання і смерть у великій сіті невольничих таборів, якими відало советське міністерство внутрішніх справ (МВД).

Довго виглядало так неначе залишалось тільки нам. поза Росією, пильнувати, щоб ті жертви не були цілком забуті. Але тепер, у трьох чи чотирьох останніх місяцях, самим росіянам дозволено публічно пригадувати їх: дві книжки, одна про життя в одному таборі праці, і друга про жахливу акцію проти селян України 1930 року отве-

рто виявили деякі сторінки советської минувшини, які раніше ніколи не були записані для загального читання.

Edward Crankshaw, *Russia after Stalin. The Observer*,

Лондон, 3 березня 1963.

Віддаль 30-ти років, катастрофа другої світової війни — о слабнуть у свідомості людей і применшують розміри страждань і жертв України в час голоду. Завданням цієї короткої праці буде не тільки пригадати світові ту темну сторінку сучасної історії, не тільки повертатись до минулого. Ціллю цієї збірки документів буде допомогти розуміти властиву суть тієї трагедії. Штучний голод 1932-1933 рр. це тільки один із гостріших виявів боротьби, яка вже кілька століть ведеться між Україною й Московщиною. Стратегічною ціллю Москви є знищити окремішність української нації, її духову культуру й її змагання до державної незалежності. Таке розуміння голоду пробивалось уже й тоді у свідомість світу. Писав Паризький „*Le Maten*“, 31 грудня 1933, в статті п. з. «Голод в Україні»:

Систематично організований голод має ціллю знищити націю, якої єдиним злочином є те, що вона змагає до свободи. . . Україна проти своєї волі попала під злочасне правління Москви і під комуністичний режим. Той режим скоро потрапив довести край до його теперішнього положення.

Ця боротьба набрала в новіші часи особливо яскравих форм, і в сфері духової культури, літератури, мистецтва, науки, і в сфері політичній. В революції 1917 - 1918 рр. Україна відновила свою самостійну державу, Українську Народню Республіку, проклямовану 22 Січня 1918 року в Києві. Після довгої війни Москва окупувала ту державу при кінці 1920 року і взялася продовжувати традиційну політику нівеляції української нації, перетоплення її в спільному казані в один т. зв. советський, по суті ж російський народ. На перешкоді до досягнення цієї мети, як виявили роки революції 1917 - 1920 рр., стояли дві сили : українська інтелігенція, творець і носій української духової культури і оформитель нової української державності. Другою силою, з якої виходила і на яку спиралась та інтелігенція, було українське селянство, сильне і здорове, з тисячолітньою традицією індивідуального господарювання, традицією приватної власності, яке тих засад боронило довго ще після окупації України більшовиками в численних повстаннях.

Тож знищити Україну — це значило знищити ті дві сили інтелігенцію нищила Москва масовими арештами, розстрілами і засланнями до північних концентраційних таборів на каторжні

роботи, на повільну смерть. Так згинули в тридцятих роках чільні представники української культури; письменники, мистці, науковці. Так згинули й ті представники української політики й економіки, які не виїхали в еміграцію, уступаючи перед большевицькими окупаційними арміями. Також і це усвідомлювалось уже й тоді знавцями справ Східної Європи, які вміли дивитись глибше і не давали баламутити себе офіційною советською пропагандою.

Дійсним приводом до обвинувачення висунутого проти Єфремова, Чехівського й інших є бажання знищити українську інтелігенцію, позбувшись її вільних представників.

Советська політика в Україні, проведена від 1923 року під назвою українізації, мала метою здобути вплив на національну культуру України і перемінити її на культуру граючих клас залежну від Москви. Після п'яти років та політика цілком провалилась. Українська інтелігенція з свого боку використала українізацію в усіх ділянках життя для власних цілей, поглиблюючи українську національну культуру і своїм сильним спротивом перемагаючи в ідеологічній боротьбі з комуністами. Пізнавши невдачу, большевизм хопився своєї другої зброї — тероризму і провокації. Такими засобами він намагається вбити творчі зусилля української культури.

The London Saturday Review. 18 січня 1930.

Але методами розстрілів і заслань не було можливо знищити селянство. Про це отверто заговорив Микита Хрущов, пригадаючи депортацію цілих менших народів:

Українців обминула така доля тільки тому, що їх було забагато, і не було місця, куди можна б їх вивезти.

The Antistalin Campaign and International Communism,
Columbia University. — Збірка документів, Нью Йорк, 1956.

Тож щоб остаточно зламати опір селянства і впрягти його в віз колективного, вповні контрольованого господарства, Москва вдалась до штучного голоду.

Таким чином голод в Україні 1932 - 1933 рр треба розуміти не тільки як удар тоталітарного комунізму з вільним, індивідуальним господарством, якого найсильнішим представником на Сході Європи було українське селянство. Голод був одним етапом у боротьбі Москви проти України задля знищення її духової й політичної державності.

**

Методичним засобом цієї праці буде ілюструвати ті факти голосами чужинців - очевидців подій 1932 - 1933 рр, статтями

світової преси, годішніми апелями до світової opinii. Голос самих українців, між якими є багато тих, що в ті роки утратили своїх батьків, матерей, братів і сестер, може здаватись занадто суб'єктивним, проказаним «жалем і болем». Голоси чужих, об'єктивних спостережників звичайно користуються більшим довір'ям.

На жаль, цитовані автори по давній привичці часто вживають назви „Росія“, „російський“ на означення всього Советського Союзу і його численних народів, хоча та назва сьогодні стосується тільки до частини ССРСР, а саме до Російської Советської Федеративної Соціалітичної Республіки. Україна не належить до неї. Така плутанина створює в уяві неініформованого читача враження однаціонального, монолітного російського великана і є перешкодою в боротьбі поневолених Москвою, колоніальних націй за визволення. Не маємо права в цитатах виправляти фальшиву термінологію, тож залишаючи її, попереджаємо про це читачів цієї праці.

II.

ВЕЛИКА ДРАМА

Те, що я бачив, змушує мене знову і знову думати: Чому не появився новий Єремія, який заголосив би, щоб увесь світ задрижав від мільйонів, що гинуть на цій землі? Чому? Чому?

Гарри Ланг, амер. журналіст.

Американські й європейські автори, очевидці того, що діялось в Україні 1932 - 1933 року, окреслюють ті події як „гігантичну трагедію” (В. Г. Чемберлен), як „жахливі сліди походу смерті й агонії” (Т. Вокер), „одну з найбільших трагедій світу” (Ст. Свіфт), „голодову смерть згідно з пляном” (В.Віллямс), як «побойовище» (М. Магеридж), «плянове докорінне нищення великого народу» (Нойе Цюріхер Цайтунг).

Жахлива хроніка

Восени 1933 року, коли скасували заборону чужоземним журналістам подорожувати по Україні, я приїхав з дружиною, щоб із першої руки пізнати, що діялось в Україні. Ми провідали дві околиці, положені далеко одна від однієї, Полтаву, і другу близько міста Біла Церква. Ми також систематично розпитували по залізничних станціях, проїжджаючи країною.

Я певний, що кожен мандрівник, який подорожував із чесним бажанням пізнати правду, не міг ухилитись від висновку, що українські села зазнали гігантичної трагедії. Те, що діялось, — не було нуждою, чи недостатком чи стражданням, чи браком харчу, щоб згадати оманні милозвучні слова, які зволила пропускати советська цензура. Це був повний, справжній голод із жертвами, що їх число сягало мільйонів. Правдоподібно ніхто ніколи не знатиме точної данини смерті, бо советський уряд зберігав як найдокладнішу таємничість у цій справі, офіційно заперечував існування голоду і відкидав усі спроби організації допомоги з-за кордону.

Але кожне село, де я був, звітувало про смертність не меншу десяти відсотків. Це не була невідповідальна оцінка окремих людей, таку цифру подавали місцеві совети...

Идучи повними копоту вулицями села, відчувалось подих смерті й пустки... Молодий секретар сільського

совету, на ім'я Фіщенко, казав, що 634 особи з - поміж 2072 мешканців померло. За останній рік було тільки одне відчання в селі. Народилось шестеро дітей, з яких тільки одне ще живе...

Був там Антін Самченко, який помер із дружиною і сестрою; залишилось троє дітей. В родині Микити Самченка померли батько і двоє дітей; залишилось п'ятеро дітей... Гарасим Самченко помер із своїми чотирма дітьми; жива ще тільки дружина. А Сидір Одногір помер із дружиною і двома дочками, одна дівчина залишилась. Юра Одногір помер із дружиною і трьома дітьми; одна дівчинка ще жива.

Того роду жахливу, просту хроніку можна було скласти майже в кожному селі України в ту страшну зиму й весну 1932 - 1933 року.

William Henry Chamberlin, *The Ukraine, a Submerged Nation*.
(Нью Йорк, 1944), ст. 60- 61.

Голод походжає по Україні

Голод походжає по українській частині Советського Союзу; залишаючи жахливі сліди смерти й агонії...

Україна це найурожайніша хлібородна область у Росії. Факти подані в серії статей... добуті Томою Вокером (Thomas Walker), американським журналістом... серед небезпеки для власного життя.

**

Я щойно подорожував по українській частині Росії, де в останніх 18 - тьох місяцях шість мільйонів селян згинувло з голоду, спричиненого надмірними данинами, стяганими з їх урожаю большевицьким урядом.

Останньої зими червоноармійці, по наказу з Москви, забрали так багато з тогорічного урожаю, що селяни самі не були спроможні прохарчуватись через зиму і вижити свою худобу.

Коло двадцять миль на південь від Києва я прийшов до села, що фактично вигасло від голоду. А було в тому селі п'ятнадцять домів і населення понад сорок осіб. Всі собаки й коти в селі поїджено. Коней і волів — усі власники большевики і включили до інвентаря колгоспу.

В одній хаті варили якусь саламаху, яка не піддавалась аналізу. Там були кістки, бур'ян, шкіра і щось, що скидалось на халяву. А те, як пів тузина мешканців, які ще залишились, пильно стежили за тією клейкою саламахою. показувало, до якого ступня дійшов їх голод.

В іншій хаті жила дуже худа дівчина 14 - ти років і її брат двох з половиною років. Та молодша дитина повзала

по долівці неначе жаба, а її бідне тіло було таке здеформоване від браку поживи, що дитина не була подібна до людської істоти. Від дівчини я довідався, що та дитина ніколи не кушала молока або масла. . . Тих двоє дітей, що животіло, без надії на поміч, — це була найболючіша сцена з цілої подорожі. Смерть здавалась добродійством у порівнянні з голодуванням, так жорстоко і так немилосердно присудженим цим дітям. . .

Коли я був у Москві, я відвідав світової слави дім для дітей, яким відало ГПУ. Але, щоб бути прийнятою до того дому, дитина мусіла бути бистроумною і постаратись про батьків чистої большевицької крові. Там не було місця для дітей звичайних селян. . .

Розмова з людьми переконала мене, що так званий голод у Росії не був голодом. Голод буває наслідком посухи чи скупого урожаю. Останнього року урожай не був незвичайно бідний. Жахливі жертви в цій околиці за минулий рік спричинені вимогами держави, накладеними на жалкі жнива тих селян. По суті, це був плянований Московою процес екстермінації.

Московська влада не залишає тим людям іншого виходу, тільки смерть. Вони не можуть працювати в колгоспі. Вони не можуть вирощувати харч для себе самих. Вони мусять умирати з голоду.

..Бездомні й голодні, тисячі селян мандрують по Україні, шукаючи крихти хліба, щоб підтримати життя.

..Розпач виписана на всьому обличчі матері. Вона найперше попросила води для свого сина. Потім спитала, чи дозволимо зняти черевики з мертвого тіла і зварити їх, бо вона голодна, що може бути якась пожива у так звареній юшці. Її син не їв три дні. Історія тієї матері подібна до всіх інших. В її серці зберігався образ Гетьмана України, а не Леніна, Сталіна і Калініна. Її чоловіка заслали на Сибір на десять років за тяжкий злочин: він пробував запасти достаточним харчем для своєї малої родини.

Уривки статей у *New York Evening Journal*,

18 і 19 лютого 1935.

Він сплився і повторив: Шість мільйонів...

Містер Гаррі Ланг (Harry Lang) народився в Росії 1888 р. Він приїхав до ЗДА 1904 р. Кілька років він був редактором робітничої частини жидівського щоденника «Форвард» у Нью - Йорку. газети соціалістичного напрямку.

**

Ми приїхали до Харкова, тодішньої столиці Української Советської Республіки. Перші вуличні сцени, що я їх

бачив, мали свою вину. Під захід сонця чоловіки й жінки повертались із великого тракторного заводу і з інших фабрик. Їх одяж була стара, брудне дрантя з мішків... Багато жінок несло немовлят на руках.

І всі вони, чоловіки й жінки, тисячі їх, мали грудки чорного хліба під гошарпаними рукавами. По дорозі вони надкушували хліб і поглинали кожну крихту. Рука голоду вистромялась із понадкушуваних шматків хліба.

Високий урядовець українського совета, з яким ми встановили зв'язок, довірочно порадив мені зробити прогулянку на села. Тільки там — казав він — я зможу побачити голод у повному розгарі. І він додав:

«Шість мільйонів народу згинуло з голоду в нашій країні 1932 - 1933 року.» — Він зупинився і повторив: «Шість мільйонів.»

**

Один із гробокопів підійшов до мене і почав розмову:

«Ви дивитеся на наші свіжі могили? Бачите, Київ також причинився до другої п'ятирічки. Оповідajte про це моїм братам в Америці.»

В Києві на цвинтарі я бачив сотні людей покалічених ГПУ, на яких було сліди тортур від переслідування й голоду. Вони стояли над гробами своїх дорогих і жebraли хліба в мерців.

Я йшов вздовж цвинтаря аж приблизився до жінки, що хлипала й голосила :

«Що маю сказати тобі, дорога моя сестро? Ти щаслива, що відійшла. Ти нічого не бачиш, нічого не чуєш. Мати хотіла прийти і зустрінутись із тобою сьогодні. Але в неї нема сили. У нас дома нічого їсти, дорога сестро. Чи пам'ятаєш гарний дім, що був колись нашим?» — Так промовляла вона до мертвої.

Молодий чоловік з пів - замкнутими очима звертався до могил, на яких був один нагробний камінь:

«Чи ви нічого не можете зробити для мене? Нічого? Як довго ще мушу страждати?»

**

Із стриманим віддихом я стежив за советськими слідчими, як вони діяли. Аж раптово щось інше впало мені в очі. Жінка - селянка, убрана у щось подібне до пошиваних старих міхів, з'явилась з бічної стежки. Вона тягла дитину, три- або чотирилітню, за ковнір порваного плаща, так як тягнуть тяжко навантажену торбу. Жінка потягла дитину на головну вулицю. Там вона покинула її в болоті... Та селянка — це була мати. Мале обличчя дитини було опухле й сине. Довкола малих губ — піна.

Руки й дрібне тіло опухлі. Це була в'язанка частин людського тіла, всі смертельно хворі, але ще тримані разом подихом життя.

Мати залишила дитину на дорозі, сподіючись що може хтось щось учинить, щоб її врятувати.

Мій сугутник старався потішити мене: «Тисячі й тисячі таких дітей в Україні — казав він — зустріла цього року подібна доля. . .»

Уривки взяті з другої статті Ланга в *New York Evening Journal*: 16 квітня, 1965.

В ухах досі звучить скарга дітей...

Письменник, подорожуючи з підробленим паспортом, бачить наслідки советського панування терору в колись урожайній країні пшениці.

**

Роками каблеграми й пошта оповідали історії з другої руки про трагедії в Україні. Вони збирали уривчасті деталі неспякою, розрухів, розстрілів, заслань, недоїдання й смерти з голоду, тероризму. Але ніодна американська газета не дістала точної історії з першої руки про те, що справді діється поза муrom мовчання, збудованим советською Росією довкруги України. Життя й доля мільйонів людських істот, що живуть за Дністром, були містерією.

...А тепер уперве кореспондент часопису вийшов живим із України, щоб оповісти історію однієї з найбільших трагедій світу.

**

Раз - по - раз надходили звідомлення з України про страхіття. Мандрівники бачили селян, що з сіл приходили до Харкова з знаками слабости і розпачу. Коли б ті мандрівники знали дещо з мови, вони могли б добути затаєні деталі жажливого голоду, повільного процесу розкладу найбагатішої частини Росії, її житниці, колись щасливої України. . .

Одною з перших осель, що я їх бачив, було село коло Римарова, в 29 селянських садиб. Всі порожні, ні однієї душі в цілому селі, загороди поламані або перекинуті, хати запались. Мій провідник пояснивав: Всіх мешканців забрано в Сибір. 1931 року вони відмовились віддати половину збіжжя державі. Збіжжя їм відібрано, але й друга половина також не залишилась їхньою. . .

**

Ми приїхали до малого села, що мало коло 20 хат. В цілому селі не залишилось ні одного чоловіка, з виїмком представників політичної влади. Самі жінки й діти. Також ні одного юнака, всі вони розбіглись. Жінки виконують усю роботу і чекають. Чекають на своїх чоловіків і синів, коли вони повернуться. Звідкіля? Ніхто не знає. «Начальство» не може їм сказати. Його перенесли на це місце щойно чотири тижні тому, а вже рік як чоловіків не стало.

І так село за селом. Кожне має свою власну трагедію. Ледве в котрому можна було вгледіти вдоволене обличчя. Звичайно це було обличчя дитини. Діти родились після революції. Вони ніколи не знали кращих часів. Вони навіть не чули про них.

35 миль далі на схід ми зустрілись із справжнім голодом. Хлопець — так приблизно 10-літний — затримав наш віз і жебрав хліба. Його кості тісно прикривала шкіра, в його очах залякано-несамовитий блиск. Його одяга складалась тільки з довгої драної бронзової сорочки.

Чоловіки, жінки й діти сунули до міста. Вони вірили що там знайдуть дещо до їди. Міська сторожа не пробувала їх спиняти. Люди в більшості навіть не дивились на них. Дехто з них помирає на отвертій дорозі...

Серце приглядача з цивілізованої країни не може перенести того досвіду без муки. В моїх ухах досі звучить скарга дітей: «Нічого їсти». «Ми голодні» — це луна-відголос із кожного рогу.

Уривки статті Свіфта (Stephen K. Swift) взяті з часопису *Detroit Sunday Times*; 19 липня, 1965.

Спільна могила для мертвих і ще живих...

Нойе Цюріхер Цайтунг надрукувала звіт очевидця, чужоземного інженера, зайнятого в Донецькій промисловості, який регулярно мусів їздити до Харкова. «Умовини в провінційних центрах півдня безконечно гірші ніж у столицях. Коли приходить поїзд, входите до будинку станції. Він чистий і нікого не бачите тільки залізничників і агентів ГПУ. Але потім виходите на двір, на площу перед станцією. Вся площа покрита мертвими тілами. Гидкі кістяки лежать у коготі, на каменях. Деякі ще рухаються, інші без руху.»

Той же очевидець описує далі особливо страшну долю дітей в голодних околицях. В одному з таких оповідань він каже: «Цього я не міг зрозуміти. Зразу я не хотів вірити власним очам. Деякі діти востаннє ледве зводились на ноги і збирали рештки своїх сил, щоб оглянутись за чимсь їстивним на вулиці. Але вони були такі слабкі, що падали на землю і так лежали, де впали. Ті бідні діти робили найсильніше враження підчас кожної їзди.»

**
*

Селяни з довкільних сіл, жінки й діти, кожного дня вмирають з голоду на вулицях Харкова, Києва, Одеси й інших міст України. Тіла померлих з голоду на вулицях міста — це щоденне явище тих днів.

**
*

Цього я несприможний розуміти... У Харкові я бачив хлопця висохлого на кістяк, як він лежав по середині вулиці. Другий хлопець сидів коло бочки з відпадками, витягаючи з неї ячне лушпиння. Вони оглядались за їстівними рештками харчу або овочу. Вони гинули як дикі звірі... Коли голод почав змагатись, батьки по селах звичайно брали дітей до міста і там їх залишали, сподіючись, що хтось змилосердиться над ними.

**
*

Збір зерна в Україні і Північному Кавказі переведено так немилосердно і з такою жорстокістю, що селян залишено зовсім без харчу. Тисячі прогнано, а було й так, що всю людність села засилано на примусові роботи в ліси Півночі.

**
*

...Число мертвих тіл було таке велике, що їх можна було усувати тільки раз на день. Часто не робили різниці між мертвими і тими, що ще не зовсім мертві; всіх вантажено на тягарові вози, щоб без різниці вкинути в спільну могилу.

**
*

Звіт пана й пані Стебло друкувався 29 серпня 1933 року в Нью-Йорк Таймс, а 30-31 серпня в Матен у Парижі. «Коли ми приїхали до Києва, зразу ми не знайшли багато змін у місті, аж поки не зайшли у передмістя. Там вигляд людей нас зжахнув. Більше їх лежало на землі і не рухалось. Їх ноги розпухлі. Люди мали вигляд хворих. Інші ходили парами, згорблені у - двоє. Їх очі були неприродно розширені і вирячені просто перед себе. Ніхто не говорив ні слова.

Всі очевидці заявляють, що положення в містах далеко краще ніж у краю, хоча і в містах тільки члени т. зв. «привілейованих категорій» взагалі були добре забезпечені. «Непривілейовані категорії» мали голодувати або вмирати... Коли дивитесь... із вікон поїзду підчас подорожі до лікувальних місць на Криму і Кавказі, не завважуєте

нічого особливого... Але досить піти п'ять або десять миль від станції, в запілля, умовини зовсім інакші. Там тіла лежать на дорогах, а вороння літає довкруги них; села порожні, мертві, покинуті; поля зарослі бур'яном.

Фрагмент з граці д-ра Е. Аменде (Edward Ammende)
Human Life in Russia (Лондон, 1936), ст. 56, 61, 63, 64.

Голодна смерть по пляну.

В далекій ген китайській місії, лікар, втомлений даремною боротьбою з смертю, шепче одне слово, — і той шепіт росте в заклик, якого луна йде довкола світу. І зразу ж кораблі з допомогою мчать по океанах, везучи збіжжя і риж до кулів, що їх урожай хибнув.

Це виклик природи в сторону людини, і людина завжди зустрічає його в двадцятому сторіччі гордим приреченням: „Вони не повинні голодувати!“ Є багато речей, за які сваряться народи, але хай котрийсь із них стане віч-на-віч із кістлявим жахом голоду, байдуже яка його причина, інші народи доказують, що „братерство людей“ не порожня фраза, але жива дійсність.

Тут, насправді, проявляється найширший інтернаціоналізм, який колинебудь знав світ, — інтернаціоналізм оснований не на гарних словах і теоріях, але на серцях чоловіків і жінок, які самі мають дітей і не можуть стерпіти думки про малят, що голодують у якомусь куті світу.

Але, всупереч усьому тому, продовж останніх дванадцяти місяців, в одній європейській країні, мільйони людей померли з голоду. Вони ще й нині вмирають як мухи. Вмирають в країні, яка колись була однією з найбагатших селянських держав, і то після того, що офіційно описується як „найбільший збір пшениці за п'ятдесят років.“

...Я не оповідав тільки про те, що я чув. Я ж бачив власними очима жертви голоду. Чоловіків і жінок, які дослівно вмирали з голоду на смітнику... (Дикі діти) — вони сиділи на вулицях, повні розпачу і нужди, їх очі немов із скла, вони жebraли і я ніколи раніш не бачив, щоб хтось так жebraв... Був там хлопчик, я бачив його в Харкові. Напів голий, він упав, вичерпаний на дорезі, беріг пішоходу був йому подушкою, а його ноги, неначе цибухи від файки, розпростерті, без уваги на небезпеку від коліс, що проїжджають. Інший хлопець, восьми або дев'яти років, сидів на рештках із вуличного базару, визбируючи з сміття яечне лушпиння і оглядаючи його з справді зворушливою докладністю в надії знайти крихту їжі, що прилипла до лушпиння. Його запалі лиця хворобливо білі. Вони пригадували мені ті подібні до грибів нарості, що в темряві вистрілюють із глибоких дерев.

Є цілі орди тих диких дітей в усіх містах. Вони живуть і вмирають як тварини.

... З інших джерел я чув поголоски ще страшнішої й гидкішої можливості, а саме, що провідники російських комуністів могли б тепер вважати продовження голоду і через цю зиму за зовсім корисну річ, бо це дало б і селянам, і фабричним робітникам госполу, жорстоку, але потрібну лекцію: Працюй або помирай з голоду!

Особисто, мені трудно повірити цьому — це було б надто нелюдяно! Але я знаю одного британського сільсько-господарського експерта, який багато подорожував по Росії і знає психологію її правителів; він припускав зовсім важно, що голод — це смерть „згідно з пляном.”

Whiting Williams, *My Journey Through Famine Stricken Russia*, London, 24 лютого і 3 березня 1934. — Цитоване з праці *Famine in Ukraine*, вид. Об'єднаних Українських Організацій в ЗДА — Нью - Йорк, 1934, ст. 16 - 27.

Ще кілька уривків із світової преси і безпосередньо наступних років і так само фрагменти з книжок авторів, які описували ті події, для доповнення темного образу.

Проїздити селами — це було неначе бігти поміж різки: — станції запружені рядами жебручих селян із опухлими руками і ногами, жінки, що підносили до вікон поїзду страшних дітей з ненормально великими головами, що хитались, з раменами як патики, з опухлими, вистаючими черевами... Ви могли замінити бохонець хліба за українську вишивану хустку, народню ношу і покривало.

Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar* (New York) ст. 128

**

Під час недавніх відвідин Північного Кавказу і України, я бачив щось у роді війни, яка велась між урядом і селянами. Побоевище виглядає так само безнадійно як у кожній війні і напруження між сторонами щораз більше, напруження в великій частині Росії. З одного боку мільйони голодуючих селян, їх тіла часто опухлі з браку харчу; з другого боку озброєні члени ГПУ, які виконують накази диктатури пролетаріату. Вони проходили через країну неначе рій сарани і забирали все, що надавалось до їди, вони вистрелювали або виселювали тисячі селян, іноді цілі села; вони переменяли частину найурожайнішої країни світу в мелянхолійну пустиню...

Malcolm Muggeridge; *The Fortnightly Review*, Лондон, 1 травня, 1933, ст. 514 і наст.

**

... Бритійський сільсько - господарський експерт звітував своєму начальству в Лондоні після того, як він переїхав сотні миль по селах Північного Кавказу (Кубані):

«В цілих областях загин людности з голоду в повному розгоні. В деяких селах, що я їх провідав, людність під цю пору майже вигинула. В інших вимерло коло половини населення. В селах, де я був, число смертей коливалось між двадцять до тридцять душ денно. Є ще села, в яких смертні випадки з голоду не такі часті. Одначе голод у якомусь ступні панує всюди в тих околицях, які я відвідав.»

Людина, що це писала, не думала про те, щоб її звіт домлення мало бути колинебудь друковане. Вона писала просто і тільки для інформацій свого начальства. Вона не мала ніяких особистих політичних цілей.

Answers, 24 лютого, 1934. Цитоване з *Famine in Ukraine*.

**
*

Так на безмірних просторах Росії — ми бачили це власними очима в Україні — справжній, нестримний голод робить спустошення і робить їх по нинішній день, а разом із голодом тиф, опухлі, голі тіла, порожні села, яких мешканці або вивезені, або повмирали, або повтікали; села з канібалізмом, який перестав бути каральним злочином.

New York Jewish Daily Forward, 27 грудня, 1933.

**
*

Страшний голод в Україні це факт, який вже довше не можна затримати в таємниці перед світом. Це між іншим підтверджують драконські закони проти т. зв. стриживів, які в червні й липні стинають незрілі колоски збіжжя, щоб із немеленої пшениці й ячменю, змішаних із грисом, спекти щось, що ті жалюгідні люди називають хлібом. Можливо, що цього літа мільйони українських селян померли з голоду. Та грабіж без прецедентів, таке пляноване нищення великого народу відбувається не десь далеко в нецивілізованій країні, але в границях нашого власного континенту.

Neue Zurichher Zeitung (Швайцарія), 1 вересня, 1935.

**
*

Це тільки частина документів, підібраних із газет різних країв і з книжок різних авторів. Мова тих документів проречиста і переконлива для кожної отвертої людської душі.

Біла Церква, українське місто на південний захід від Києва. Тут «нормальна» смертність 10 відсотків перевикона. При дорозі до села давні ікони з обличчям Христа

усунено, але залишено тернову корону — відповідний символ того, що досвідчило село.

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, (Бостон, 1934)
ст. 368.

Тернова корона — символ того, що витерпіла вся Україна
1932 - 1933 року!

III.

ГОЛОД ЯК «ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ»

Американський автор В. Г. Чемберлен, дає не тільки образ української драми 1932 - 1933 року, але й розкриває її властиву суть у книжках «Russia's Iron Age» (Бостон, 1934) «The Ukraine, a Submerged Nation» (Нью - Йорк, 1944).

Вілліям Генрі Чемберлен, дуже компетентний кореспондент Christian Science Monitor у Москві, протягом останніх 10 років репрезентував свій часопис у Росії. В протилежності до більшості кореспондентів у Москві, він плавно говорить по російськи. Він далеко й широко подорожував по советській республіці і вважається найкраще поінформованим між американськими кореспондентами.

Тепер Чемберлен вільний від советської цензури. Його перетесно на Далекий Схід і він уже не мусить оглядатися на наслідки своїх звідомлень про правителів Росії.

В одній із своїх перших нецензурованих статей він заявляє, що більше чотирьох мільйонів селян померло з голоду в Україні і Північному Кавказі зимою 1932-1933 р.

Він провідав багато частин тих околиць і знаходив ту саму історію: — 10 до 25 відсотків населення в містах і селах зметено.

Чемберлен висуває ошелешуюче твердження, що советські урядовці з розмислом дозволили мільйонам умирати з голоду, щоб «дати селянам повчання» і змусити їх вступити до кооперативних господарств.

Громади, які виявляли спротив кооперативному господарюванню, силою вигнано з їх домів і масово заслано в мерзлі пустині Сибіру.

Тяжкі реквізиції харчу для міст і для експорту часто залишали цілі села без достаточного харчового запасу, щоб утриматись при житті, і мешканці гинули.

Чемберлен підкреслює, що це перший занотований випадок коли цивілізована нація сьогодні вдається до голоду, як свідомо сплянованого інструменту національної політики, присуджуючи мільйони до смерті, щоб зламати спротив наказам уряду.

Оповідання Чемберлена викликають жах. Чому вони спізнені на рік, легко може розуміти кожен, хто знає суворі обмеження для кореспондентів у Росії.

Але тепер, коли дехто з них, як Чемберлен, Евген Лайонс з Об'єднаної Преси (United Press) і кілька ветеранів з - поміж англійських кореспондентів, виїжджають із Росії, і можуть тільки писати правду так як вони її бачили підчас довгої служби в Росії, ми отримуємо факти замість советської пропаганди.

The Boston Post, 31 травня, 1934.

**
*

Дійсно, голоду вжито свідомо як інструменту національної політики, як останнього засобу, щоб зламати опір селянства проти нової системи, в якій воно тратило приватну власність на землю і було обов'язане працювати в умовах диктованих державою і постачати все, чого держава від них зажадала б.

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, ст. 88, 89.

**
*

Цей голод справедливо можна назвати політичним, бо він не був наслідком якоїсь непереможної природної катастрофи або такого повного вичерпання припасів краю в зовнішній і громадській війні, яке попередило і було причиною голоду 1921 - 1922 року. Уряд рішив дати селянам повчення гидкою методом голоду, щоб змусити їх тяжко працювати в колгоспах.

W. H. Chamberlin, *The Ukraine...* ст. 59, 60.

**
*

«Декуркулізація» була крайно болючою операцією. Вона означала далекосяглу ліквідацію більш достатніх і не-поправно індивідуалістичних селян, які без розбору і залежно від вигоди прозивано «куркулями». Сотнями тисяч, як не мільйонами, їх нагружували і вивозили на примусові роботи по лісорубках, при каналах і при нових будівельних підприємствах.

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, ст. 283.

**
*

... Було багато арештів, зокрема серед українських інтелектуалістів, а задля поправки ситуації Центральний Комітет Партії поручив зробити старанну чистку наукових і освітніх установ, де запідозрювано присутність сепаратистів; видати твори Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна українською мовою; встановити «большевицьку контролю» над українською літературою й українським мистецтвом, очевидно з ціллю викоринити всякі знаки сепаратизму.

Те невдоволення в Україні мало своє коріння не так у систематичному висуванні росіян перед українцями в державних урядах. . . але в немилосердній аграрній політиці диктованій Москвою, яка довела до недоїдання вже 1931 року і позного голоду в 1932 - 1933 роках.

W. H. Chamberlin, там же, ст. 283.

**

А все ж, коли робимо підсумок всього, що слушно можна сказати про конструктивні сторінки советського режиму, по другій стороні залишається жахливий тягар фактів. Там постійно існує ненависна система тероризму й шпіонажу. Там відбувається десятикування інтелігенції шляхом таємних арештів і заслань і зовсім непереконливих розправ за «саботажі». Там селянство наражене на масові депортації і на «мілітарно феодалну експлуатацію», яка осягнула свій страшний і неминучий верх у великому голоді 1932 - 1933 рр. — все в ім'я того, щоб накинати селянам чужу і незвичну систему, яка щойно має доказати свої продукційні переваги.

Як можна погодити такі наявні суперечності: розбудову дитячих ясел і висилку дітей з їхніми батьками - куклаками в арктичні пустині; творення технічно - дослідчих інститутів і застосовування інквізиторських метод до науковців світової слави — щоб назвати тільки дві більш очевидні суперечності? Моє особисте переконання таке, що большевицька революція і советський режим, який виріс із неї, можна розуміти тільки як приклад історичної трагедії найглибшого і найвірнішого тигу, трагедії кривавої жорстокости, знищення життя нещисленних одиниць — не так із розбуялого егоїзму, але із звиродженого, фанатичного ідеалізму — завжди найпевнішого джерела абсолютної безсердечности.

Такі більш жорстокости, як ліквідація куркулів як класи, голод організований державою і переслідування інтелігенції, дають шкідливі наслідки, які виходять далеко поза їх безпосередні жертви.

W. H. Chamberlin, там же, ст. 373, 374.

**

Число людности, що жила в голодних районах, виносило приблизно шість мільйонів, надвишка смертей понад нормальну смертність ледве чи могли бути меншою трьох до чотирьох мільйонів. . .

Не може бути оправданого сумніву, що за голод 1932-1933 року історичну відповідальність несе советський уряд.

W. H. Chamberlin, там же, ст. 88.

Пов'язаність аграрної політики советського уряду і спричиненого нею голоду з національною політикою Москви бачить так само д-р Едвард Аменде, генеральний секретар Конгресу Європейських Меншостей:

Рівнобіжно з боротьбою за хліб йшла якийсь час рішуча боротьба проти національностей, їх прав і їх культурної індивідуальности. Цю боротьбу також можна вважати, до деякої міри, наслідком голоду. . . Це ж природна річ, що селяни в Україні, Білорусі, Казахстані, в німецькому районі Волги і т. д. почувались покривдженими, коли їх ограблювано в користь Москви, а нарікання, висловлювані шепотом, в різних околицях проривались отвертими протестами, одначе тероризоване і виголоджене населення загалом було слабе, щоб виявити їх чинно. З огляду на всю поведінку советського режиму, було неминучою річчю, що те невдоволення приписувано махінаціям мнмих «контр - революціонерів», «саботажистів» або якихсь «ворожих до держави елементів». Тим більше, що протести проти метод сьгодні супроводяться підкреслюванням місцевих інтересів і виходять з інтелігентської кляси місцевого населення, як учителі, лікарі, представники новостворених установ, і також офіційних осіб місцевих комуністичних організацій. Найбільш драстичних заходів ужито проти цієї кляси, проти т. зв. «національних елементів» між українцями, білорусинами, німцями, вірменами, фінами, болгарами і іншими, навіть коли вони зрештою були найбільш переконаними комуністами.

Dr. E. Ammende, *Human Life in Russia*, ст. 104 105.

Свідому запланованість голоду потверджують дані про те що в роки голоду харчових засобів в Україні було ще досить, навіть після посиленого експорту за границю. Режим допускав до загнивання зерна, але не дав його голодуючому населенню, щоб тільки зламати його опір проти колективізації.

Я бачив власними очима в урожайних селах Советської України лан за ланом покриті нежатим збіжжям, якому дали гнити. Були околиці, якими можна було їхати цілий день поміж поля гшениці, що чорніла, і тільки тут то там можна було завважити малі оази, де жниво якслід зберігалось.

— Це тому, що останньої весни багато селян померло з голоду або їх вивезено — така була постійна відповідь, коли я запитував про ту містерійну розтратність.

Whiting Williams, *Auswers*, 24 лютого 1934

Це потверджують також і советські джерела, подаючи вістки про марнотратність засобів поживи в роках голодової катастрофи. Зернові втрати 1932 року доходили до 3, 360.000 тон

(Правда, Москва, 22 серпня, 1933). — На станції Київ-Петрівка нагромаджено великі маси пшениці. Вони стояли на дощі і гнили (*Пролетарська Правда*, Харків, ч. 194, 1933). — В Краснодарі тисячі сотнарів пшениці пропало. В більшості випадків пшениця гние в міхах і на купах (*Вісті*, Харків, ч. 188, 1933). — Коло збірного пункту Тракторське 20 вантажних вагонів пшениці три дні стояли без прикриття під дощем і пшеницю здебільшого залила вода (*Молода Гвардія*, Одеса, ч. 1 20, 1933). — Подаємо кілька прикладів. Того роду хроніку марнотратств можна на основі советської преси продовжувати далі.

Що голод мав виразні соціально - політичні цілі і був запланований і послідовно переведений урядом Москви, доказує й те, що большевики не допускали ніякої допомоги населенню, яке вимирало. Що більше, вони заблюкували села, щоб ніяка поміч навіть із сусідних міст не предіставалася на рятунок погибаючим.

Советський уряд міг легко відвернути голод своїми великими ресурсами, коли б він тільки хотів це зробити. Це можна було досягнути повним спиненням експорту харчових продуктів 1932 року або приділом невеликої суми заграничної валюти на закуп зерна і харчових продуктів. . . Представник Полтавського совету Межуєв сказав мені: «Ввозити зерно — це могло б пошкодити нашому престижеві. Дозволити селянам затримати своє збіжжя могло б заохотити їх до меншої продукції.»

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, ст. 89.

**

Щоб зробити голод ще дошкульнішим, Москва організувала ब्लюкаду українських сіл. Села, що не здали кількості зерна, якої від них вимагали, заблюковано на те, щоб не допустити до них ніяких міських продуктів.

W. H. Chamberlin, там же, ст. 86.

Часте уже цитований Аменде наводить заяву Постишева з 4 лютого 1933 р., в якій сказано, що не може бути й думки про якусь поміч держави в зерні, навпаки, зерно мусить бути здане на склад самими колгоспниками. Аменде додає:

Трудно вірити, щоб у час найгострішої нужди, коли цілий світ починав уже звертати увагу на нещастя, московський емісар в українській столиці міг зласти заяву, яка означала суворий наказ підвладним при збиранні зерна відкинути всі людські почування.

E. Ammende, *op. cit.* ст. 54, 60.

Коли якесь село спромоглося виконати наложені на нього тягарі, тоді від нього вимагали нових харчових податків.

щоб позбавити його засобів життя. Свідомство тому дають признання Молотова на 2 - й Всеукраїнській Партиїній Конференції. (*Правда*, Москва, 14 липня, 1932).

Голодне населення пробувало рятуватись збиранням і зрізуванням навіть неспілих колосків. Та влада визнала це крадіжкою державного майна і якнайсуворіше, аж до розстрілу, карала за такі вчинки. *Правда*, Москва, 8 серпня, 1932, повідомляє про рішення партії й уряду вважати власність колгоспів за так само важну як власність держави і зміцнити охорону їх перед злочинцями, застосовуючи найвищі кари, як розстріл і конфіскацію всієї власності, і тільки при об'єднаних обставинах — не менше 10 літ каторги і конфіскацію власності. Ніякої амністії в відношенні до того роду проступків бути не може.

До шпійонської акції при охороні піль і задля збирання колосся уряд мобілізував дітей і молодих піонерів. Згідно з заявою Постишева 540 тисяч дітей змобілізовано для охорони урожаю і збирання колосків, і 10 тисяч для боротьби з злодіями (*Правда*, Москва, 24 листопада, 1933). В тогочасних газетах часто зустрічаються вістки про засуди і розстріли нещасних (*Вісті*, Харків, 2 лютого, 11 червня 1933).

Зрештою і большевицьким провідникам вихоплюються признання, які кидають ясне світло на властиву суть подій 1932-1933 рр. в Україні. На 17-му з'їзді комуністичної партії трагічні події в Україні 1932 - 1933 називаються „великими перемогами в кривавій клясовій боротьбі проти залишків капіталістичних елементів” (Стенографічний звіт із 17-го з'їзду Всесоюзної Комуністичної Партії, 1934, ст. 197). Там ж сказано, що боротьба була безпощадна і ведена з розмислом і саме це рішило про „наш успіх 1933 року”. На тому ж з'їзді московський емісар в Україні, Постишев, хвалився, що минулого, себто 1933 року, „ми знищили націоналістичну контр - революцію”, „розкрили і розбили націоналістичний ухил”. Це отверте признання, що голод був інструментом національної політики. Подібне признання склав і наслідник Постишева, С. Косціор, в промові на 13 - му Конгресі Советів, 17 січня, 1935. — На всі спроби злагіднити тиск на Україну відповідь була одна, дана Молотовим і Кагановичем:

Не буде ніяких уступок і вагань при переведенні завдання, встановленого партією і советським урядом.

Правда, Москва, 14 серпня, 1932.

В. Г. Чемберлен наводить слова Калініна:

«Колгоспники пройшли цього року добру школу. Для декого з них та школа була безпощадною.»

Так президент Калінін, в промові виголошеній вчасним літом останнього року, реферував харчову ситуацію в Україні і Північному Кавказі.

The Christian Science Monitor. Бостон, 29 травня, 1934.

В цьому зв'язку повчальна й розмова Черчила з Сталіном в Кремлі 16 серпня, 1942 року:

— Скажіть мені — спитав я — чи нервові напруження цієї війни були для вас особисто так само прикрі як переведення політики колгоспів?

Ця тема зараз же подразнила маршала.

— О, ні, — казав він — колгоспна політика це була страшна боротьба.

— Я й думав, що була вона для вас прикрою — говорив я — бо ви мали діло не з кількома тисячами аристократів або великих землевласників, але з мільйонами малих людей.

— Десятками мільйонів — мовив Сталін, — зводючи руки вгору. — Це був жах. Це тривало чотири роки... Все те було дуже прикре і трудне, але кінчене.

Winston Churchill, *The Second World War*, том. 4.

The Hinge of Fate (Бостон, 1950), ст. 498.

**

Коли леді Астор, у товаристві Бернарда Шов і лорда Лотіяна, зустріла Сталіна літом 1941 року, їй вихопилось неформальне питання: — Як довго ще маєте замір убивати людей? — Сталін, мабуть трохи виведений із опанованої обережності, відбився відповіддю: — Так довго, поки потрібно.

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, ст. 152.

IV.

МОСКВА ЗАПЕРЕЧУЄ ІСНУВАННЯ ГОЛОДУ

Для комуністичного уряду Москви плянований голод був знаряддям внутрішньої політики. Її ціллю було зламати опір селянства проти колективізації, зокрема ослабити і підорвати особливо сильну його частину: українське селянство. Москва розуміла, що така метода внутрішньої політики повинна зустрінутись із осудом opinіo світу. Тому вона вперто заперечувала існування голоду і всіма способами старалась не допускати до того, щоб відомості про голод продіставалися поза межі ССРСР.

Тож передовсім Москва замкнула Україну і Північний Кавказ перед чужинними кореспондентами. Кореспондент щоденника Нью-Йорк Гералд Трібюн, П. Б. Барнс (P. B. Barnes) повідомляв 21 серпня 1933:

Нові цензурні приписи виключають закордонних кореспондентів із тих районів ССРСР, де умовини несприятливі. Україна і Північний Кавказ, де — як відомо — зимою й весною шалів великий голод, тепер замкнуті для індивідуальних подорожей кореспондентів.

Цитований уже В. Г. Чемберлен у книжці *The Ukraine, a Submerged Nation*, ст. 60 подає:

На початках 1933 року Україна була оголошена «забороненою територією» для закордонних кореспондентів, так щоб не могли поширюватись ніякі звідомлення про велику людську трагедію, яка тут відбувалась. Москву заливали поголоски про далеко поширений голод, про площадки, які проїздили вулицями Полтави й інших міст і підбирали мертвих.

Відгородивши Україну від світу, советський уряд замовчував або заперечував факт голоду.

Що робив советський уряд в обличчі катастрофи в межах власної держави? Він просто заперечував існування голоду. . . Москва, що провинилась організуючи голод, заявила, що його просто немає. Твердження Артура Кестлера — мовляв — «сьогодні катастрофу 1932 - 1933 років більш чи менш щиро признають советські кола» — не знаходить доказу в пізніших ствердженнях советського уря-

ду. Нині як і тоді советська преса зберігає мовчання, коли йдеться про екстермінацію української селянської людності шляхом голоду.

Е. Ammende, *цит. тв.*, ст. 150.

**
*

Офіційний австрійський часопис, Райхпост, надрукував на своїй першій сторінці статтю, в якій стверджується, що мільйони советських громадян у районах Волги, України, Північного Кавказу померли з голоду. Той вульгарний наклеп, брудна вигадка про голод в ССРСР зварена редакторами Райхспосту на те, щоб відвернути увагу власних робітників від їх тяжкого і безнадійного положення.

Правда, 20 липня, 1933.

Калінін, промовляючи на 4-ій Сесії Центрального Комітету ССРСР на тему заграничної кампанії в ім'я можливої допомоги голодуючій Україні, гнівно заявив: Політичні шахраї пропонують гэмич голодуючій Україні... Тільки найбільш декадентні кляси здібні видати з себе такі цинічні елементи.

Правда, 29 грудня, 1933

Коли конгресмен із Коннектікат, Герман Коплемен, звернув увагу тодішнього ксрівника советської закордонної політики, Літвінова, на вісті з України: Літвінов відписав йому так:

Я отримав Вашого листа... і дякую Вам за звернення уваги на український памфлет. Є скільки забажаєте таких памфлетів повних брехонь, поширюваних контр - революційними організаціями закордоном, які спеціалізуються в цього роду роботі. Їм нічого не залишилось як розсівати фальшиві інформації або підробляти документи.

А все ж я дав доручення пану Сквірському в Вашингтоні, щоб він поставив Вам дані про правдиву ситуацію в Україні.

Щиро Ваш
М. Літвінов

Цитоване конгресменом J. E. Rankin, в промові 11 березня, 1952. *Конгр. Рекорд*, т. 98, ст. 2110. (Вашінгтон, 1952)

Що більше, советська преса, замість інформацій про голод, як то було б у кожній іншій країні цивілізованого світу,

саме в роки голоду була переповнена повідомленнями про добрий урожай, про труднощі та недотягнення в збиранні того урожаю, про «ентузіастичне» виконання і перевиконання державних планів українським селянством. Залежні від Москви ляхівські уряли „союзних” держав і комуністичні партії всього світу включились у цю акцію і помагали замовчувати і заперечувати правдивий стан в Україні.

Маючи в своєму розпорядженні досконалий і найбільший у світі пропагандивний апарат, слухняну пресу і також слухняні комуністичні партії в різних державах світу, відгородивши свої народи від світу щільною завісою, комуністична диктатура СРСР перетворювала трагедію України 1932 - 1933 років в очач довірливих і дезорієнтованих людей Заходу, коли не в зловбу вигадку, то — в усякому разі — в факт не зовсім доказаний.

Князь Патьомкін малював села на стінах з пологна повздож шляху, яким проїздила цариця Катерина, щоб побачити свою державу. Советський уряд влаштував сцени для модерних умів і правних очей. Він перевищив Патьомкіна в ілюзії дійсности, але не в ідеї.

Групи чужинців, які поверховно приглядаються до життя в Росії, чи навіть ті, що їдуть студіювати умовини, бачать виставові вікна департаменту реклами: великі заводи, товарові магазини, імпонуючі гидро - електричні станції і добре підкормлених акторів великої комедії колгоспів на місці окремих господарств. Вони можуть бачити десятки тисяч, навіть сотні тисяч при праці.

Але поза тими сценами лежить Росія з її стоп'ятдесятьма мільйонами людських душ, небачена і неоглядана.

Поза сценами знаходиться Україна.

Ст. К. Свіфт, *Detroit Sunday Times*, 14 липня, 1935
част. 2, ст. 10

Жертвами комуністичної техніки обману падали такі відомі особистості як кількократний прем'єр Франції Едвард Еріо, як славний англійський письменник Бернард Шоу і інші західні гості. Вражені пишними приняттями в їх честь у Києві і в Москві, вони не помічали голоду в Україні. Еріо був в СРСР в серпні і вересні 1933 року і як подає *Правда* з 13 вересня т. р.

Еріо сказав представникам преси, що все, що він бачив в СРСР, було чудове. Він категорично заперечив брехні буржуазної преси про голод в Советському Союзі.

Правда, 13 вересня, 1933.

А тепер коментарі Едварда Аменде:

Між почесними гістьми Москви спеціальне місце треба відвести колишньому французькому прем'єрові, Едвардові Ерію. Категорична заява Ерію, що в Росії немає ніякого голоду, очевидно, зробила якнайбільше враження в цій Європі. Так само категоричним його обов'язком було важити свої слова. . . Він відбув свою інспекційну подорож докладно того року, коли голод був найстрашніший. Його акція мала злочасний вплив на волю прийти Росії з допомогою, волю, що пробуджувалась і починала давати себе відчувати в деяких державах. Листи, друковані в швейцарських газетах. . . і деінде показували, в якому ступні свідчення Ерію спиняли і вводили в блуд людей готових помагати. Ерію, підчас повороту, не тільки заперечував існування голоду в Росії; він посунувся до того, що сказав, неначе взагалі люди, які говорять про голод, роблять це тільки в інтересах виразної протиросійської політики, сепаратистичних тенденцій, чи чогось подібного. Такі заповнення мали наслідком, що незорієнтовані бачили в фальшивому світлі всі спроби допомоги жертвам голоду в Росії. . . Є ще далші причини, чому важно зупинитись над подорожжю Ерію — вона кидає приголомшуюче світло на умовини в цій добі радя, літунства і всякого роду рекордів швидкості: в добі, в якій можливо мільйонам вмирати з голоду в найбагатішій хліборобській області Європи, тоді як китайський мур, що відгороджує її від решти світу, залишається припечатаним, і навіть офіційним мандрівникам в Советському Союзі не вдалось завважити сліду трагедії, яка відгравалась у їх безпосередній близині.

Експедиція Ерію тривала від 26 серпня до 9 вересня 1933 року і більше половини її проведено в Москві. Постій на Півдні не зайняв більше п'ять днів, при чому тільки два дні присвячено Києву й Одесі, або радше дванадцять годин Одесі і дванадцять Києву. Половина того часу була присвячена офіційним прийняттям і бенкетам, а друга половина серіям інспекцій в точній згідності з програмою уложеною згори урядовими чинниками. . . Ерію товаришили не тільки французькі журналісти і советські урядовці, але також французький амбасадор, Альфан. . . 26 серпня Ерію приїхав до Одеси на советському кораблі Чічерін після «розкішної подорожі»... Пізніше в статті (Пестер Ллойд, 1 жовтня 1933) Ерію упевнено заявляє: «Ніде не знайшов я сліду нужди, навіть не бачив її в німецьких селах (Біляївка, хутір кілька миль від Одеси)».

**

Ми перебували в Києві, коли там очікували французьку делегацію, і таким чином ми стали свідками маскування, практикованого в той час. Напередодні приїзду делегації мобілізовано все населення в 2 - ій годині ночі до чистки вулиць і декорування домів. Харчоворозподільні

центри, кооперативні крамниці і т. п. були замкнуті. Заборонено ставати в черги, «безпризорні», себто орди покинутих дітей, жебраків і голодуючих людей раптово зникнули. . . Гості приїхали, пооглядали все з наявним вдоволенням, вписували свої прізвища в міських книгах, і від'їхали... і в той момент газети містили інтерв'ю Ерію, в якому він стверджував, що не завважив ніякого сліду голоду в Росії. Треба було бачити обличчя і чути гнівний, гіркий сміх тих, що читали те інтерв'ю.

Е. Ammende, *цит. тв.* ст. 223-232.

Недостойно невмісні дотепи Бернарда Шова, про що оповідає В. Г. Чемберлен в книжці *Russia's Iron Age*, ст. 366 і наст.

Ми буди на сніданку з Бернардом Шов і його товариством в Метропільному готелі. Попередньої ночі Шов святкував свої 75 уродини і виголосив промову повну похвальних слів для советського режиму. . .

На критичну заввагу Шов відповів:

Де тут є якийсь брак харчу? —і повів рукою, вказуючи добре заставлену їдальню готелю.

Подібно і найбільші органи давали себе обманювати і помагали Москві затаювати перед світом злочин голоду. Е. Лайонс (Eugene Lyons) отверто докоряє пресі, що вона не виконала свого завдання і не інформувала правдиво й повно про стан в Україні.

«Немає дійсного голоду або смерти з голоду, є тільки поширена смертність від недуги і недоживлювання.»

Ця дивовижна софістика, вичитана в звідомленні з Москви в Нью-Йорк Таймсі з 30 березня 1933, зробилась між закордонними репортерами клясичним прикладом журналістичного недоцінювання справи. Вона вистачаюче характеризує весь непристойний епізод нашого занедбання чесної інформації про жахливий голод у Росії 1932 - 1933 року.

Той епізод, справді, дає мало слави світовій журналістиці в цілому. . . Аж до 23 серпня Таймс у дописах із Москви не признавав голоду. «Обережність каже припускати» — писав він, що в деяких провіціях із загальним числом населення понад 40 мільйонів смертність щонайменше потроїлась». Таким чином там було два мільйони смертей більше ніж звичайно. До того, число смертей також «в значній мірі збільшилось у цілому Советському Союзі». Це звідомлення прийшло на один день після нецензурованої каблограми Ралфа Барнса до Нью-Йорк Гералд Трібюн. . .

Повідомлення Барнса були надруковані на першій сторінці і Таймс уже довше не міг ігнорувати справи... Особливо натяганою логікою Таймс попередив признання голоду таким надзвичайним ствердженням:

Кожне звітання про голод у Росії сьогодні є перебільшеним або злобною пропагандою. А все ж недостаток харчу, якого останніми роками зазнала майже вся людність і то зокрема в хліборобних провінціях — Україні, Північному Кавказі і в околицях нижньої Волги, спричинив тяжкі втрати життя.

Лінія, що ділить «тяжкі втрати життя» через недостачу харчу і «голод» — досить тоненька. Такі словесні тонкості мало значили для мільйонів мертвих і тих, що вмирили, для втікачів, які стукали до наших дверей благачуючи хліба.

Та філосогічна софістика, до якої всіх нас заганяли, служити цілям Москви, а саме замазувала факти і робила ситуацію імлістою. Коли б ми просто і ясно звітували про становище, тоді це могло б було зрушити публічну опінію і зусити до якихсь заходів, щоб зарадити. І всі корепонденти, кожен по власній мірі, провинились співпрацею в тому потворному обмані світу.

Verdict of Three Decades. From the Literature of Individual Revolt against Soviet Communism 1917-1950. Вид.: Julian Steinberg (Нью - Йорк, 1950). ст. 271 - 273.

V.

ГОЛОД В УКРАЇНІ І СОВІСТЬ СВІТУ

В Україні відбувалась розправа: советсько - московського окупанта з українською інтелігенцією і українським селянством. Одночасно в широкому світі велась завзята боротьба Москви проти правди про стан в Україні, яка все ж і при різних нагодах проривалась поза залізну завісу.

Українські греко - католицькі єпископи Західної України ни; що після 1920 року знайшлась у межах Польщі, звернулись 24 липня 1933 року до всього світу з протестом. У ньому сказано, що Україна знаходиться в кігтях смерті. Її населення вмирає з голоду. Побудований на несправедливості, обмані, безбожності і безправності, сучасний режим призвів цю колись багату країну до повної руїни... Не можуть подати ніякої помочі нашим умираючим братам, підносимо голосний протест проти переслідування нищих: убогих, слабих і невинних.

В серпні 1933 року видав заклик до світу в справі голоду в Україні Віденський архієпископ, кардинал д-р Інніцер. За його почином постав у Відні Міжвизнаневий і Інтернаціональний Допомоговий Комітет для голодних районів (Е. Аменде. *цит. праця*, ст. 20).

В Раді Ліги Націй у Женеві, 29 вересня 1933, президент Ради, премієр Норвегії, Мовінкель, підняв справу допомоги голодуючому населенню України. Рада рішила звернути на цю проблему увагу Міжнародного Червоного Хреста.

Генеральний секретар Конгресу Європейських Меншостей, часто цитований у цій праці д-р Аменде подав у Віденській пресі, в серпні 1933 року, докладне звітлення про стан в Україні, а на Зборах Конгресу, 16 - 19 вересня, 1933 в Берні (Швайцарія), він поставив питання рятунку України. Той Конгрес у своїй заяві ствердив, що „це є політикою червоного російського імперіялізму знищити фізичне існування української нації згідно з згори прийнятим пляном.” Сам д - р Аменде цілком виразно бачив ціль московської політики: „Треба цілком рішуче сказати, ясно й отверто, що при теперішніх великих різницях і антагонізмах у стосунку до українського народу, Росія прямує до винищення великої частини сучасного покоління в Україні.”

Справу голоду піднесено також в Американському Конгресі 28 травня, 1934 року. В Палаті Репрезентантів Гемілтон Фіш запропонував резолюцію, яку передано до Комітету Закордонних Справ і поручено надрукувати. Вона така:

З огляду на те, що кілька мільйонів людности Української Советської Соціалістичної Республіки, основної складової частини Союзу Советських Соціалістичних Республік, вмерло з голоду в роках 1932 і 1933; і

З огляду на те, що уряд Союзу Советських Соціалістичних Республік, хоча вповні свідомий голоду в Україні і маючи повну і цілковиту контролю всіх харчових припасів в своїх границях, — помимом того не поробив заходів до допомоги, які припинили б голод або облегшили з жакливі умовини, спричинені голодом, але навпаки, вжив голоду як засобу задля зменшення українського населення і знищення українських політичних, культурних і національних прав; і

З огляду на те, що в різних часах протягом історії З'єднані Держави заступались за громадян інших держав, погноблених або переслідуваних їхніми урядами, що вказувало на традиційну політику. З'єднаних Держав приймати до відома такі випадки проти людських прав і свобід; Тож хай буде

СХВАЛЕНО, що Палата Репрезентантів висловлює свої симпатії всім тим, що постраждали від великого голоду в Україні, який приніс нужду, пошесть, і смерть мільйонам мирних слухняних до закону українців; і далі хай буде

СХВАЛЕНО, що Палата Репрезентантів висловлює свою упевнену надію, що уряд Союзу Советських Соціалістичних Республік змінить свою політику в відношенні до голоду в Україні і вживе заходів задля злагіднення страшних наслідків, які виникли з того голоду, і виправить в межах можливости несправедливості супроти українського народу; і далі хай буде

СХВАЛЕНО, що Палата Репрезентантів висловлює свою найщирішу надію, що Союз Советських Соціалістичних Республік не робитиме ніяких перешкод американським громадянам, які пробуватимуть посилати допомогу в формі грошей, харчових припасів і потрібних речей в околиці України, навіщені голодом.

73 - й Конгрес. H. Res. 399. 2-га Сесія

На жаль, треба ствердити, що всі ті вістки про голод і всі шляхетні заклики до рятунку присудженого до смерті населення України — поза резолюціями — не викликали дієвої акції. Совість світу легко заспокоювалась тими заявами, і за словами англійської газети *The Daily Telegraph*, Лондон, 9 вересня, 1933.

Пилат взяв воду і обмив свої руки... Чи це постава, занята Бритійським народом, коли йому говорять про речі, в які тяжко вірити в 1933 році? Голод почався, коли влада відобрала народські все зерно. Діти нижче 14 років перші відчували муку голоду. Тільки найсильнішим удалось утриматися при житті, більшість вмирає. Давно минув час, коли по селах були собаки, коти, не згадувати вже курей: Коли корова відходить, негайно її поїдають.

Це не була здорова моральна постава світу. Але вона була диктована не тільки моральною байдужністю і страхом перед міжнародними ускладненнями. Та постава мала й деякі більш людські і кращі причини.

Для культурної людини плянований голод накинутий урядом, Голод як інструмент політики — це просто незрозуміла потворність. Та людина відмовляється вірити у можливість такої потворності в Європі, в 20-му столітті, і то в мирний час. У вище наведених фрагментах різних авторів — очевидців повторяється признання, що зразу вони не хотіли вірити власним очам. Тим тяжче було приймати жахливі описи людям, які не бачили зблизька советської дійсності.

Ми здавили в собі всю пам'ять випадків 1931-1933 років, і ми дивились на те, що сталося, як на нещастя, але нещастя такої самої категорії як природні катастрофи, як землетруси або повінь від гурагану. Ми ніколи не думали, щоб Сталін із розмислом довів до смерти яких десяти мільйонів селян.

Alexander Weissberg, *The Accused*. (Нью Йорк, 1951)
ст. 148

Винятками були бистроумні люди, які вже тоді презірили, як провідник американського соціалізму, Норман Томас:

Я зв'язував високі надії з Росією. Я думав, що її революція це милевий стовп людського поступу. Поволі поїдї як організований голод в Україні (правду про нього я пізнав пізно), чистки і процес 1936 - 1938 рр, і все те, що я бачив і чув у Росії й Еспанії 1937 року, переконало мене, що комунізм — це неймовірно небезпечне заперечення правдивого соціалізму.

Norman Thomas, *A Socialist's Faith*. (Нью Йорк, 1951)
A Personal Footnote. ст 312.

Та не тільки чисто особисті, людські мотиви відганяли тоді понурі думки про плянований голод в Україні. Також загальна політична ситуація і зроджувані на її базі настрої й погляди помагали Москві затушовувати злочин. Це роки, коли ЗДА офіційно визнали большевицький уряд у Москві і ввій-

шли з ним у нормальні дипломатичні зв'язки. Як у 40 - их роках Мао виглядав тільки ідеалістичним революціонером, що усуває пережитки, які стоять на перешкоді розвитку Китаю, так і Сталін в очах Заходу уявлявся тоді часто революціонером, що штовхає Росію вперед при спротиві реакційної контрреволюції. Це був час, коли ще великий обман більшовизму не був розкритий для свідомості світу, а „демократична“, конституція, яка „гарантувала“ окремим підбитим народам „право виступу з федерації“ — заспокоювала сумління. Було щось

епічно трагічне в тому масовому вимиранні мільйонів людей, офір на жертвеннику політики, якої багато з них навіть не розуміло; жах того останнього акту трагедії індивідуального селянства, здається, інтенсифікується фактом, що жертви вмирили так пасивно, так спокійно, не збуджуючи якогось руху симпатії в зовнішньому світі.

W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age*, ст. 88.

Це був час, коли західне советознавство виразно мало просоветські тенденції, а найбільше запоморочення в англійському світі наробила поширена тоді книжка Сіднея і Беатріси Вебб, яку сьогодні критичні советознавці називають найславнішим пам'ятником наївності, навіть глупоти, не тільки авторів, але й публіки, що масово її купувала і з захопленням читала.*)

Так було тоді, в 30-р роках. Та навіть сьогодні ще, після того, як і голод, і криваві Сталінські чистки 1937 - 1934 рр. розправи після війни — відомі, і коли вже є докладніші відомості про стан в СРСР, — все ж знання національної політики Москви, зокрема супроти України, затьмарюється, і то в рішальних колах, які поза російську мову і поза околиці Москви не виходять. Високий урядовець стейт - департаменту США в 1955 - 1961 роках Frank L. Kluckholm в книжці *"The Naked Rise of Communism"* (Ріст комунізму без заслони) стверджує:

Подоба сильного моноліту, створена советською пропагандою, утримувалась серед американців через те, що наші советські експерти... це переважно експерти російської мови і орієнтуються на російський спосіб мислення. Поза принагідними прогулянками, які часто робляться неприємними завдяки советській бюрократії або поліції, закордонні дипломати, роками, не могли провести багато

*) Порівн. *Western Image of the Soviet Union, 1917 - 1967. Survey*, a Journal of Soviet and East European Studies; No. 41, квітень, 1962, ст. 200 і наст.

часу поза російською Москвою. Їм відомий тільки офіційний російський погляд.

Monarch books , 1962, ст. 220.

Так ще сьогодні. Все це пояснює і подекуди зменшує моральну слабкість постави світу в обличчі голоду в Україні перед 30 - ма роками. Але це ніяк не оправдує і не змиває моральної плями в історії людства в середині 20 - го століття.

VI.

ЗАКІНЧЕННЯ

Є тенденції пояснювати голод у Україні 1932-1933 як наслідок прискіреної індустріалізації, отже тенденції пояснювати виключно економічними причинами. Зразком такого розуміння можуть бути думки автора студії про Советське Господарство, Алекс Нова, який викладає цей предмет у Лондонському університеті.* Однак таке суто економічне розуміння не в силі дати відповідь на те, чому саме в Україні були без порівняння більші жертви ніж напр. в РСФСР, в Російській Советській Федеративній Соціалістичній Республіці. Стверджує *Манчестер Гардіен* з 19 жовтня, 1933:

Можна з певністю сказати, що ніодна провінція в проміні кількохсот миль від Москви не зазнала таких крайностей, як Україна і Північний Кавказ.

Ще виразніше зазначає це *Новое Русское Слово*, Нью-Йорк, 29 березня, 1963 року, зрештою орган неділимої російської великодержавности:

Треба було тільки перейти границю і поза Україною умовини були куди кращі. Люди купували залізничні квитки до станцій на границі України і там, пройшовши невелику віддаль, вони могли продістатись до Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки, де можна було отримати картоплю. Або вже знайшовшись у РСФСР, вони брали квитки, щоб дістатись в околицю Москви і там пішки чи трамваями можна доїхати до самої Москви. Тут було подостатком хліба всіх сортів і можна було його дістати без вистоювання в черзі. При такій обильності хліба в Москві просто трудно було вірити, що десь умирали з голоду родини, хуторі і цілі села.

Поза суто економічними причинами діяли ще інші, і вони то надали подіям в Україні характеру не господарської кризи, але національної катастрофи.

Перехід до колективного господарства в РСФСР був легший бо там, ще були живі залишки спільного землевласни-

---

*) Порівн. його статтю: „Чи справді Сталін був конечний?” — в „*Der Monat*”, Berlin, березень, 1963.

цтва, общіна. В Україні, з її традицією індивідуального господарювання: опір колективізації мусів бути більший. Але безоглядність переведення її і вжиття голоду як зброї стають вповні зрозумілими аж тоді, коли опріч тих економічних і соціально-побутових чинників гам'ятатимемо про вікову боротьбу Москви проти України, проти її духово - культурної і національної - державної незалежності. Обезкровити і так ослабити Україну було й залишилось ціллю московської політики.

... В СССР починання мають на собі печать не виключно комунізму, але одночасно і імперіялізму великорусько - советської держави. Той імперіялізм може змінитись щодо форми і метод, але він не може вже зникнути.

Скільки людей померло в Україні з голоду 1932 - 1933 року? Тодішній амбасадор ЗДА в Москві, Віліям Буліт, подає цифру трьох до п'яти мільйонів (*Конг. Рекорд*, том 98. ч. 2, ст. 2110, Вашингтон, 1952). Інші автори, як вище сказано, називають ще більші цифри. Докладно визначити число жертв не можливо через те, що советський уряд уживав усіх засобів, щоб затаїти сам факт голоду, отже не допуслав ніякої статистики заморених.

Офіційно ніхто не вмирає з голоду в советській країні. Лікарі — це державні службовики, і вони не сміють звітувати про смерть, спричинену голодом. „Слабе серце” або „замерз” — це улюблені формули.

Whiting Williams, *Answers*. 24 лютого, 1934.

Дійти до точних цифр, очевидно, не можливо; це можна буде зробити шойно в будучині після старанних дослідів на місцях. Принципово, можна сказати, з погляду допомогової акції для zagrożених голодом у Росії, не важно, чи число смертей виносить 5, 6 чи 10 мільйонів: досить показати, що те число сягає мільйонів.

Е. Ammende, *цит. тв.*, ст. 96.

Але одне можна сказати напевно: навіть такою жорстокою методою, як свідомо організований голод, Москва не досягла своєї мети, не знищила українського народу і не спинила його боротьби за культурне і державне самовизначення. Це стверджує відомий югославський автор:

Між проступками Сталіна, що їх признав і Хрущов, була страшна правда про екстермінацію цілих народів. Різні нації, а кожна з них мала колись свою власну форму і свій кольор, власну історію і власні надії, тепер тиха, сіра і безвладна, підкорена всемогучій, всезнаючій і по суті не - національній олігархії. Комуністам не вдалось оживити чи розбудити нації; в тому розумінні їм також не вдалось вирішити національне питання. Хто сьогодні

знає щось про українських письменників і політичних діячів? Що сталося із нацією, що величиною така як Франція, і колись була найпередовішою нацією в Росії? Можете думати, що під неособовою машиною гніту залишилась тільки аморфна, безформна маса люду.

Одначе так воно не є.

Так само як особистість, різні соціальні класи й ідеї живуть далі, так і далі живуть нації; вони функціонують; вони ведуть боротьбу з деспотизмом. Хай їх совість і їхні душі придавлені, вони не зламані. Хоча вони в ярмі, вони не піддались. Сила, що сьогодні зрушує до чину, це щось більше за старий чи буржуазний націоналізм; це невмируще прагнення бути сам собі паном, і власним вільним розвитком досягнути щораз повнішу спільноту з цілою людською расою в її вічному існуванні.

Milovan Djilas; *цит. тв.*, ст. 100 - 102.

Ці слова вірно передають прагнення і цілі боротьби української нації.

